

De gebeurtenissen van 1302 en hun betekenis voor de Vlaamse beweging

Frans-Jos Verdoodt^{*}

“Ik weet niet aan wie ik mijn geheugen te danken heb”

Die uitspraak wordt toegeschreven aan de internationaal bekende Mexicaanse essayist en Nobelprijswinnaar Octavio Paz¹. Die vaststelling houdt tevens een vraag in, die duidelijk toepasbaar is op het thema dat ons hier bezighoudt, namelijk wie (of wat) implementeerde (in het Vlaamse collectieve geheugen) de herinnering aan de Vlaams-Franse veldslag van 11 juli 1302 in Kortrijk en de spraakmakende overwinning die daar werd behaald door het Vlaamse leger. Er natuurlijk van uitgaande dat de gebeurtenissen van 1302 inderdaad zo stevig verankerd zijn in het Vlaamse collectieve geheugen. Dat laatste zullen wij hierna trachten aan te tonen. Wij zouden hier overigens niet samen zijn indien die verankering een onbelangrijk gegeven zou zijn.

Men zou bij dat alles kunnen uitgaan van de hypothese dat de Vlaamse beweging – en in striktere zin het Vlaams-nationalisme – de inspirator en mentor van die herinnering zijn. M.a.w. een Vlaamse beweging die als nationale beweging de *Selbstversorger* is van haar eigen historische grondvesten en van het nationaal bewustzijn dat zij daarmee kan verbinden. De synergie tus-

^{*} Historicus – Verantwoordelijke voor het ADVN – Archief-, documentatie- en onderzoekscentrum voor het Vlaams-nationalisme.

¹ H. PEVERELLI, “Collectieve herinneringen”, in *Psychologie*, jg. 17, juli-augustus 1998.

sen het uitzonderlijke, historische feit en de vorming van een nationaal – lees nationalistisch – zelfbeeld lijkt immers vanzelfsprekend. Die perceptie wordt daarenboven versterkt door het feit dat 1302 vandaag een spilfunctie vervult in de herdenkingscultuur van de Vlaamse deelstaat.

Op het eerste gezicht lijkt die synergie eenvoudig door haar vanzelfsprekendheid. Maar, zoals hierna zal blijken, is die kwestie eerder complex en meeromvattend. In de eerste plaats omdat het begrip “nationale beweging” niet volledig op de Vlaamse beweging toepasbaar is. De ambitie van die beweging, namelijk de culturele en maatschappelijke ontvoogding van de Vlaamse bevolking, congrueerde aanvankelijk met de ontwikkeling van een *Belgische* natiestaat, niet van een *Vlaamse* natiestaat. Die congruentie werd mettertijd en metterdaad minder zichtbaar en minder vanzelfsprekend, maar zij verdween nooit geheel uit het *Belgische* beeld en zeker niet uit de Belgische structuren. België is vandaag tenslotte een federale staat met daarin een feitelijke Vlaamse deelstaat.

In een schematiserende omschrijving kunnen wij 1302 voorstellen als de militaire overwinning van het verstedelijkte, proto-burgerlijke graafschap Vlaanderen op zijn leenheer, de koning van Frankrijk. Die overwinning resulteerde in de definitieve verwijdering van het op autonomie gestelde graafschap en het Franse koninkrijk. Zij bemoeilijkte tevens de territoriale aanspraken van Frankrijk over Europa. In het graafschap Vlaanderen zelf legde de overwinning een hypotheek op de oude klassenverhoudingen.

De band tussen 1302 en het Vlaamse collectieve geheugen is – sinds ruim anderhalve eeuw – zeer reëel. Getuigen daarvan zijn de talloze literaire, wetenschappelijke, pseudo-wetenschappelijke, hagiografische en propagandistische publicaties, naast de even talloze bijeenkomsten, de epische dramaturgie, de liedbundels, de omvangrijke iconografie, enz.

De definitieve intrede van 1302 in het collectieve geheugen van de Vlaamse bevolking ontwikkelde zich via een opstuwung van het Belgisch-patriottische gevoel, waarin de Vlaamse beweging zich toentertijd vrijwel moeiteloos kon inschrijven. Het motorische moment van die opwelling dient gesitueerd tussen 1836 en 1841.

In 1836 presenteerde de Antwerpse schilder *Nicaise De Keyzer* in Brussel zijn romantisch schilderwerk *De Leeuw van Vlaanderen*. Het monumentale doek werd meteen een referentiepunt voor de Belgische romantische kunst én voor het patriottische gevoel van de jonge Belgische staat. Via een Britse kunstverzamelaar kwam het kunstwerk terecht in Kortrijk, waar het in 1841 plechtig werd ingehuldigd. Het doek ging daar verloren tijdens het bombardement van Kortrijk op 21 juli 1944.

In 1838 publiceerde de schrijver *Hendrik Conscience*, Antwerpenaar en bewonderaar van het werk van Nicaise De Keyzer, zijn historisch epos *De Leeuw van Vlaanderen*. Door die publicatie plaatste Conscience het glorieuze Vlaamse verleden in hetzelfde Belgische patriotische kader waarin ook *De Keyzer* zijn werk had gerealiseerd. Maar *De Leeuw van Vlaanderen* zou toch vooral in flamingantische kringen grote interesse verwekken. Het boek kende een zeer grote verspreiding, naast talloze plastische, literair-epische en dramaturgische afgeleiden. Die weerklank zou gedurende ruim een eeuw bepalend zijn voor de beeldvorming binnen de brede Vlaamse beweging. Zelfs binnen de Vlaamse bevolking als zodanig, want waar het Conscience betreft, was het onderscheid tussen Vlaamse bevolking en Vlaamse beweging niet zeer groot. Over deze romantische schrijver wordt immers gezegd dat hij "zijn volk leerde lezen", zeg maar (o.m.) de geschiedenis leerde lezen. Conscience bezorgde aan de Vlaamse beweging bovendien een uitgebreid palet van helden, symbolen en stereotiepe voorstellingen. Ondermeer de bevrijdende overwinning van de *Klauwaerts* (de volkse burgerlijke klasse) op de *Leliaerts* (de volksvreemde feodale klasse). Door die voorstelling kon de Vlaamse strijd verbonden worden met de sociale processen en democratiseringsprocessen van de moderne tijd.

De Vlaamse historiografie zorgt vandaag de dag weliswaar voor een grondige onmythologisering en demystificatie van die hardnekkig overgeleverde voorstellingen. Maar "geen historicus is opgewassen tegen mythes, die een volk nu eenmaal nodig lijkt te hebben om zich in stand te houden, zich te identificeren en te affirmeren, zich af te reageren en te gedenken"².

De immense korf van gehandhaafde en afgeslankte mythes, historische emotie en politiek-ideologisch instrumentalisme, heeft er bijna dertig jaar geleden (1973) toe geleid dat 11 juli officieel gecanoniseerd werd. Dat gebeurde door de uitroeping als nationale feestdag van de Vlaamse deelstaat³. Die verklaring was een beslissing van het Vlaams Parlement, zij bezat dus een legitiem karakter.

² D. VAN DEN AUWEELE, "11 juli 1302. De staatsrechtelijke prehistorie van de Guldensporenslag", in P. TRIO e.a., *Omtrent 1302*, Universitaire Pers, Leuven, 2002, blz. 13-36.

³ De terminologie "officieel gecanoniseerd" is ontleend aan J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL, in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Lannoo, Tielt, 1998, Deel G-Q, blz. 1385. De terminologie "Vlaamse deelstaat" dient hier met enige nuance gehanteerd: in 1973 bezat Vlaanderen (d.w.z. de Nederlandssprekende gemeenschap in België) uitsluitend een zogenaamde "culturele autonomie"; doorheen de Belgische staatsvervormingen van 1980 e.v. evolueerde Vlaanderen institutioneel evenwel naar een feitelijke deelstaat in België.

Naast de (in aantal en strijdbaarheid tanende,) zuiver-flamingantische initiatieven m.b.t. 1302, ontwikkelt zich sindsdien in de 1302-cultuur ook een officiële, politieke choreografie. Deze laatste vertoont steeds minder retorische trekken. In 2002 trad zelfs een zekere verzakelijking in.

De term “canoniseren” [die door Jo Tollebeek en Tom Verschaffel m.b.t. de 1302-problematiek wordt gehanteerd] bezit een tweevoudige betekenis, namelijk “heilig verklaren” en “tot norm en referentiepunt verklaren”. Het complementaire én tegelijk verschillende karakter van beide betekenissen is hier niet zonder belang.

De eerste heeft vooral betrekking op het romantische mengsel van iconografie, historische dramatiek en propaganda. De tweede houdt verband met de vaststelling dat, alle mythische omkadering ten spijt, er toch steeds een zekere onderstroom bestond van een zo correct mogelijk opgevatte historische benadering. Deze vormt dan ook de basis voor de gestage verwetenschappelijking die tijdens het laatste anderhalf decennium heeft plaatsgevonden. Het huidige kalenderjaar 2002 betekent het hoogtepunt in die evolutie. In hoeverre het hier een voorlopig hoogtepunt betreft is niet duidelijk. De 700-jarige herdenking heeft middelen en interesses gegenereerd voor kritisch onderzoek. De vraag blijft natuurlijk of die middelen in de toekomst nog beschikbaar zullen zijn. Zonder bewijs van het tegendeel blijft die hoop wel gewettigd.

Het historische kader van de Vlaamse beweging en 1302 als instrument

De Vlaamse beweging vormt een essentieel onderdeel van de geschiedenis van België. Zij ontstond enkele jaren na de vorming van de Belgische staat. Over het geheel van haar bestaan beschouwd, was de Vlaamse beweging tegelijk een taalstrijd, een sociale strijd, een strijd voor materiële ontwikkeling en een strijd voor een eigen nationale identiteit.

Afgezien van de objectieve afweging van – en de onderlinge verhoudingen tussen – al die componenten, dient de Vlaamse beweging *sui generis* beschouwd als een emancipatorische beweging. Zoals het geval was met andere brede emancipatiebewegingen van de negentiende eeuw – b.v. de arbeidersbewegingen en de nationale bewegingen –, vond de Vlaamse beweging een voedingsbodem in de romantiek én in het Verlichtingsdenken. Geheel in de lijn van die wortels kon zij het historisch besef van het *succesvol verzet tegen een toestand van bevoogding* hanteren als een instrument voor mobilisatie. Het is duidelijk dat daarbij meteen de weg open lag naar schematisering en mythevorming. Of op zijn minst voor de ontwikkeling van een krachtige cultus.

De wetenschappelijke historiografie heeft – eerder recentelijk – aangetoond dat het uitzonderlijke historische verschijnsel 1302 (op zich) niet kan worden beschouwd als een element van *nationale strijd*, ofschoon die interpretatie blijkbaar wel aanwezig was in de geschiedschrijving van toen. Anderzijds gaf die toenmalige uitleg blijkbaar geen aanleiding tot de ontwikkeling van een *nationale herinnering*. Een nationale strijd die geen element van nationale herinnering wordt. Dat lijkt een paradox, waarvoor de verklaring ligt in het feit dat de dieperliggende onderstroom van een bewuste natievorming afwezig was. Volgens historicus Lode Wils bestond er toentertijd wel een “proto-nationale samenhangigheid”⁴.

Toch zou die perceptie – namelijk de afwezigheid van een nationale herinnering – kantelen tijdens de late achttiende eeuw. Die nieuwe toestand hield verband met “de opbouw van de Belgische natiestaat, die met name na 1830 in een stroomversnelling kwam. Zoals de andere naties die in deze periode vorm kregen, zo kreeg ook België een eigen verhaal, dat het bestaan van de natie en de natiestaat diende te legitimeren.”⁵. Een eigen verhaal, een eigen herinnering. Men zou hier bijna René Descartes kunnen parafraseren: ik herinner mij, dus ik besta.

De geschiedenis van het graafschap Vlaanderen vormde de facto het kernstuk van de officiële “Geschiedenis van België”. Daardoor manifesteerden de historische herinneringen zich in eenzelfde bedding, namelijk die van het zelfbehoud tegen het geduchte Frankrijk. De emancipatorische doelstellingen van de Vlaamse beweging ontwikkelden zich overigens doorheen de gehele negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw binnen dat algemeen aanvaarde kader van de Belgische natiestaat. Enkele (eerder geïsoleerde) anti-Belgisch gerichte stromen vormden de uitzondering op die regel. Alleen de radicale, Vlaamsgezinde christen-democraten zouden – op het einde van de negentiende eeuw – met enig politiek gewicht de onvoorwaardelijke instemming met het Belgisch vaderland op de helling plaatsen. Men oordeelde immers dat de Belgische regeringen, de Belgische elites en het Belgische koningshuis gezamenlijk én hoofdelijk schuldig waren aan de diepgaande sociale, culturele en economische problemen in de brede lagen van de bevolking in Vlaanderen.

Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw zou het Belgische “nationale” kader minder vanzelfsprekend worden voor de Vlaamse beweging. Die evolutie hing samen met het ontstaan van een verregerende polarisatie tussen

⁴ L. WILS, “Ons (proto)nationaal verhaal van 1302 tot 2002”, in P. TRIO e.a., op.cit., blz. 229-249.

⁵ J. TOLLEBEEK en T. VERSCHAFFEL, “Helden en herdenkers. De geschiedenis van een romantische mythe en een nationaal symbool”, in P. TRIO e.a., *Omtrent 1302*, op.cit., blz. 183-205.

enerzijds de *pragmatische Vlaamsgezinden* en anderzijds de *radicale Vlaamsgezinden*. De eersten bleven het Belgische kader aanvaarden. De tweede groep beschouwde de vorming van een eigen Vlaamse natie als de enige uitkomst voor de doelstellingen van de beweging; zij evolueerde daarom spoedig naar een uitgesproken antibelgicisme. Die radicale Vlaamsgezinden bezaten een duidelijker en levendiger beeld over wat zij niet wilden (een Belgische natiestaat) dan over wat zij wél wilden (een Vlaamse natie).

De Vlaamsgezinde radicalisering was tot stand gekomen door een aantal bepalende gebeurtenissen en omstandigheden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zij vertaalde zich in twee belangwekkende fenomenen, namelijk de *frontbeweging* en het *activisme*.

Frontbeweging en activisme: hun gevolgen voor de verhouding tussen de Belgische staat en de Vlaamse beweging

Bij het begin van de oorlog had de Belgische koning de Vlamingen in het leger opgeroepen om zich 1302 te herinneren – “Souvenez-vous, Flamands, de la bataille des Éperons d’Or”. Maar heel wat Vlaamse soldaten zouden zich aan het IJzerfront geconfronteerd voelen met allerlei vormen van minachting en onbegrip voor hun taal en cultuur. Die frustratie entte zich op de vaststelling dat de Vlaamse loyaliteit tegenover België en de aanvaarding van het oorlogsleed geen troefkaart zouden worden om van de Belgische overheid *inwilliging* te bekomen van de Vlaamse eisen die vóór de wereldoorlog nadrukkelijk naar voren waren getreden. Dat alles leidde tot het ontstaan van een zogenaamde *frontbeweging*.

Dat deze “bedrogen” flaminganten 1302 spoedig gingen aangrijpen om “Vlaamse” klemtonen te leggen en “Vlaamse” eisen te formuleren, was kenmerkend voor de heersende sfeer van ontgoocheling, ongenoegen en (historisch gefundeerde) combativiteit.

In het Vlaamse binnenland voltrok zich inmiddels een tweede proces van radicalisering binnen de Vlaamse beweging, namelijk die van het *activisme*. Die stroming werkte mee aan de *Flamenpolitik* die ontwikkeld werd door de Duitse bezetter en die werd aangegrepen om de doelstellingen van de Vlaamse beweging ad hoc te realiseren – en zelfs te maximaliseren. De afkondiging van de Bestuurlijke Scheiding van België en het openen van de vernederlandste universiteit van Gent, de zogenaamde “Von-Bissinguniversiteit”, vormen de meeste bekende voorbeelden van wat de historiciograaf Daniël Vanacker “het activistisch avontuur” heeft genoemd⁶. Men zou dit ver-

⁶ D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, Stichting Mens en Kultuur, Gent, 1991. De auteur beschrijft de geschiedenis van het activisme in Gent – de stad

schijnsel ook het mislukte avontuur van de eerste Vlaamse natiestaat kunnen noemen.

Het zal in de eerste plaats het activisme zijn dat de aanleiding zal vormen voor de meest fundamentele en verstrekkende breuklijn die zich ooit heeft ontwikkeld binnen de Vlaamse beweging. Tegenover de activisten stonden immers de *passivisten*, die afkerig stonden – of zich op zijn minst passief opstelden – tegenover elke Duitse medewerking bij de realisatie van de doelstellingen van de Vlaamse beweging. Voor de meesten onder hen gold daarboven het primaat van Vlaams-Belgische zelfverdediging tegen de bezetter, conform de 1302-oproep van de Belgische koning bij het begin van de oorlog.

Tijdens het interbellum ging die tegenstelling activisten-passivisten gaandeweg over in de hierboven aangehaalde kloof tussen de radicale en de pragmatische Vlaamsgezinden. Ook vele Vlaams-nationalistische erfgenamen van de frontbeweging kozen de zijde van de radicalen. Die scheiding der geesten leidde er toe dat ook het instrumentaliseren van 1302 uiteenlopende wegen opging. De pragmatici hielden het Vlaams-Belgisch kader in stand, de radicalen ontwikkelden een Vlaams-nationaal, grotendeels anti-Belgisch kader voor de 1302-cultuur.

De radicale Vlaamsgezinden richtten de 1302-cultuur voortaan expliciet tegen het verfranste België, dat de elementaire Vlaamse belangen verdrong en (in hun perceptie) ontstaan was uit de nefaste "Franse" denkbeelden die sinds de Verlichting Europa overspoelden (jakobijns centralisme, liberalisme, modernisme). Medebepalend was ook het feit dat heel wat radicale Vlaamsgezinden gehecht bleven aan de germanofiele stroming die vóór de Eerste Wereldoorlog gemeengoed was in intellectuele kringen, maar die door het harde karakter van de Duitse bezetting werd gecompromitteerd. Belangrijk was hier tenslotte ook dat een deel van de Vlaamse beweging in autoritair vaarwater was terechtgekomen. De Belgische staat werd door hen afgewezen als een verziekte democratie.

Aan de andere zijde van de Vlaamse beweging verliep de 1302-cultuur verder in synergie met de Belgische instellingen. Daarbij dient wel opgemerkt dat het Vlaams-Belgische discours van de negentiende eeuw voltooid verleiden tijd was geworden. Onder druk van de "alternatieve" 1302-cultuur wer-

die een toonaangevende rol vervulde in het activisme – en situeert die geschiedenis in de context van de *Flamenpolitik*. De auteur merkt terecht op dat de studie van het activisme geenszins voltooid is, omdat "nog lang niet alle bronnen aangeboord [zijn]" (blz.6). M.b.t. de *frontbeweging* schreef D. VANACKER anderzijds een studie die tot nader orde als definitief kan beschouwd worden: *De Frontbeweging. De Vlaamse strijd aan de IJzer*, De Klaproos, Koksijde, 2000.

den steeds nadrukkelijker Vlaamse eisen gesteld. Die evolutie werd daarenboven in de hand gewerkt door de terughoudendheid en de stugheid waarmee het officiële België de Vlaamse problematiek behandelde.

Belangrijk is ook dat tijdens het interbellum de sociaal-politieke aspecten van 1302 aan een zeker revival toe waren – 1302 als klassenstrijd. Dat gebeurde langs een aantal 1302-her-denkingen die werden ingericht door de socialistische beweging en/of door de links-flamingantische kernen die tijdens de Eerste Wereldoorlog deel uitmaakten van de geradicaliseerde Vlaamse beweging. Illustratief bij dat laatste is het optreden van de links-revolutionaire flaminganten Jef Van Extergem en Herman Van den Reeck. De laatstgenoemde overleed trouwens aan de verwondingen die hij had opgelopen in een confrontatie met de politie tijdens een 11-juli-manifestatie in 1920 in Antwerpen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog traden talrijke Vlaams-nationalisten in de collaboratie. Hierdoor gecompromitteerd, moesten zij de Vlaamse beweging noodgedwongen in de handen laten van de pragmatische en grotendeels katholieke Vlaamsgezinden. Deze herbevestigden hun Vlaams-Belgisch kader. Maar vanaf de late vijftiger jaren wonnen de Vlaams-nationalisten opnieuw aan invloed. Daardoor werd de alternatieve 1302-cultuur hersteld, al zou de vooroorlogse teneur van het fervente antibelgicisme enigszins verdwijnen. Een bepalende rol werd hierbij vervuld door de ontwikkeling van een Vlaams-nationale politieke beweging die de doelstellingen van de Vlaamse beweging wilde realiseren door zich op loyale wijze in te schakelen in de Belgische parlementaire traditie. Centraal stond hier het verwerven van Vlaamse (federale) zelfbeschikking op alle terreinen van het maatschappelijk leven. Die *duwfactor* heeft uiteindelijk geleid tot de federalisering van de Belgische staat. Medebepalende factoren waren hier: de toenemende interesse van de traditionele Belgische partijen (katholieken, liberalen, socialisten) voor het proces van Vlaamse zelfbeschikking, naast de opgang van het autonomistisch streven in Franstalig België.

Besluit

Bestaat er bij de gemiddelde Vlaming een *nationaal bewustzijn*? Noch de ontkenning noch de bevestiging daarvan zijn op overtuigende wijze aangetoond door multidisciplinaire wetenschapsbeoefening (historiografie, sociologie, sociaal-economisch onderzoek). Duidelijk is wel dat de 1302-cultuur een der diepere onderstromen vormt voor wat men op zijn minst de neiging tot het beleven van zo'n nationaal bewustzijn zou kunnen noemen.

Waar men anderzijds rekening moet mee houden is het feit dat er een *functioneel Vlaams bewustzijn* is ontstaan. Het Belgisch federaliseringsproces van de jaren 1970 e.v. heeft immers een feitelijke Vlaamse deelstaat tot stand gebracht.

Die instelling nam de 1302-cultuur mee in haar bagage. Die beslissing is verklaarbaar, omdat die *collectieve* herinnering een grote rol speelt bij de vorming van een samenleving. Of zij daardoor ook op termijn aan mythebevestiging en -ontwikkeling wilde doen, is een open vraag waarop de balans van het herdenkingsjaar 2002 een voorlopig antwoord kan bieden.

In 1973 werd 1302 gecanoniseerd door de Vlaamse overheid. Die beslissing werd beïnvloed door het feit dat de herdenking van 1302 de enige *hoogmis met een pluralistisch en gelegitimeerd karakter* was die haar door de Vlaamse beweging kon verschaft worden. Daarenboven bezat die beslissing de betekenis van een wederzijdse aanvaarding, die noodzakelijk was voor de goede werking van de instellingen.

Beide wettigingen, de feitelijke en de parlementaire, hebben elkaar versterkt. Ter vergelijking kan bijvoorbeeld worden verwezen naar de status van de Ijzertoren in Diksmuide. Dat monument werd in 1986 door een meerderheid in het Vlaams parlement erkend als Memoriaal van de Vlaamse Ontvoeging, maar die erkenning wordt *de facto* nooit ingevuld door de brede lagen van de Vlaamse bevolking. Dat is een vaststelling, geen waardeoordeel.

De Vlaamse beweging is voor haar 1302-cultuur schatplichtig aan het negentiende-eeuwse Belgische kader. Gaandeweg heeft die cultuur een autonome "Vlaamse" rol vervuld, die belangrijk was voor de ontwikkeling van de Vlaamse beweging. Die cultuur betekende meer dan een cyclisch gewetensonderzoek over doelstellingen en resultaten. Hij bood haar tevens de essentiële basiselementen voor een strijdcultuur die aanfeunde bij die van de nationale bewegingen. En hij vervulde tenslotte de rol van katalysator voor de uiteenlopende opvattingen, achtergronden, strekkingen en doelstellingen. De continuïteit van die cultuur heeft bovendien tijdens de negentiende eeuw gefunctioneerd als motor voor de schaalvergroting van de beweging.

De Vlaamse beweging heeft de 1302-cultuur gehanteerd als een instrument voor haar werving. Dat sloot de kritische, demythologiserende reflectie bijna bij voorbaat uit. De pogingen om vanuit de Vlaamse beweging zelf de werwetenschappelijking te organiseren droegen nooit op, omdat zij geen optie waren. Die toestand wordt wellicht fundamenteel gewijzigd door de erflating van die cultuur aan de in vele opzichten geëmancipeerde Vlaamse gemeenschap die wij vandaag kennen. De vele studies, voordrachten en colloquia tijdens het herdenkingsjaar 2002 hebben aangetoond dat de "via regia" naar het niveau van het kritisch zelfbewustzijn wellicht ten volle open ligt. Maar het wordt toch nog even wachten om dat met zekerheid te kunnen vaststellen.

Tot dat *kritische zelfbewustzijn* zou mijns inziens ook de vraagstelling moeten behoren waarom er in de Vlaamse beweging (bijna) nooit een belangrijk

pacifistisch verzet ontstond tegenover de romantische fataliteit om een oorlog te canoniseren als nationale feestdag.

Daartegenover staat dan, gelukkigerwijze, wel de vaststelling dat 1302 steeds vaker herinnerd en herdacht wordt als de staalkaart van een tijdsgevoel, met daarin de verwevenheid van de vele politieke en sociaal-economische componenten die het beeld volledig maken.

Als de Vlaamse beweging haar rol als complete emancipatorische beweging wil opnemen, dan moet zij zeker alert zijn op de vele betekenissen, inhouden en aspecten van 1302 .